

Etukäteisodotukset ja jälkikäteiskontrolli

»Varsin hitaaksi osoittautui käytännössä paljon *etukäteismainosta* osakseen saanut uusi vaalitulosten laskentatapa ainakin pääkaupungin kohdalla.»

»*Etukäteisarvioiden* mukaan siirtyisi ORTF:n saaliiksi noin 250 miljoonaa markkaa niistä 1.400 miljoonasta markasta, jotka Ranskassa käytetään vuosittain mainontaan.»

»— — kommunistien toimettomuus kahtena viikkona Stalinin nootin saapumisen jälkeen kertoo päättämättömyydestä ja selvien *etukäteissuunnitelmien* puutteesta.»

»Harrastukseen kuuluisi *etukäteisvalmistelu*: perehtyminen matkakohteiden historiaan ja nykyisyyteen, politiikkaan, elämäntapoihin ja kieleen.»

»Yleiskuva kisavalmisteluista on *etu-*

käteisodotuksia huomattavasti parempi.»

Näin kirjoitetaan lehtikielessä päivästä päivään. Huomaamatta on useimmilta kirjoittajilta kai jäänyt Nykysuomen sanakirjan I osan kannanotto, jonka mukaan »*etukäteis*{*haastattelu, -sopimus* jne. par. ennakkohaastattelu, -sopimus jne.» Tapansa mukaan sanakirja ei neuvoaan perustelee. Tuntuu kumminkin siltä, että perusteita ei tätäkään suositusta ole annettu. Mikä on näiden *etukäteis*-alkuisten yhdyssanojen tausta?

Pohjana tällaisessa käytössä on tietenkin adverbi *etukäteen* 'ennalta, ennakolta, edeltäpäin, edeltäkäsin'. Se kuuluu nykyisen yleissuomen tavallisimpiin ilmausvaroihin, mutta pitkää ikää sillä ei näytä olevan. Lönnrotin sanakirja ei sitä tunne; toista on Lönnrotin mainitsema

saada etukädessä 'få först, i första rummet'. Yhtä turhaan sitä saa etsiä 1800-luvun ruotsalais-suomalaisista sanakirjoista, joista sen luulisi voivansa löytää ilmauksen *på förhand* vastineena. Tämän fraasin vakiosuomennoksia sitä vastoin ovat *ennalla*, *ennakolla*, *edeltä-käsin*, *edeltä-päin*, *edeltä voitaen* (Europacus 1852), *edeltä-käsin*, *edeltä-päin*, *ennakolta* (Ahlman 1865; Hahnsson ym. 1899: *edeltäkäsin*, *edeltäpäin*) — ja samaan tapaan yhä 1900-luvullakin: Cannelin (viimeksi 1953) *på förhand*, *i f.* vain 'edeltäkäsin, -päin, ennakolta', Hirvensalo—Hedlund (1960) *på förhand* vain 'ennakolta, edeltäpäin'.

Sanakirjasäätiön kokoelmat osoittavat selvästi, ettei *etukäteen* ole myöskään kansankielen vanhoja ilmauksia. Siitä on kyllä tietoja eri puolilta maata, mutta melkein kaikki tiedot ovat 1930-luvulta tai sen jälkeiseltä ajalta ja selitettävissä kirja- ja yleiskielen vaikutukseksi. Joitakin luotettavia varhaistietoja on sellaisista samaa merkittävistä ilmauksista kuin *etukättä* (Jääskessä Genetzin mukaan) ja *eiltäkättä* (Polvijärvellä 1906); itse *etukäteen*-adverbista sen sijaan on vain yksi vuosisadan vaihteessa tehty muistiinpano: Oulun murteessa Yrjö Häggin mukaan jo 1899 »sille pit_olla aina rahat etukätteen». Huvittavaa on, että juuri Ouluun viittaavat vanhimmat *etukäteen*-adverbia koskevat poiminnot myös Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmissa. Teuvo Pakkala on tätä sanaa käyttänyt jo 1891: »Mutta tulipa hyiry jo etukäteen maksetuksi, ja Jäntin emäntä lupasi hyvän kutomapalkan» (Vaaralla, I. p. s. 122). Viimeistään vuosisadan alussa on samanlainen käyttö tunnettu kirja- ja yleiskielen omaksi. Sen osoittaa muun muassa Cannelinin suomalais-ruotsalaisen sanakirjan *etukäteen*-artikkeli 1908: *etukäteen* på förhand; *mak-san e.*, *betalar i förskott*, *förskottsvis*; *annan e.*, *lämnar i förskott*, *på hand*; *förskotterar*.

Yrjö Häggin Oulun-murteiseen sanalippuun 1899 on merkitty hakusanaksi *etukäsi*, ja siinä annetaan tietoja myös

muiden sijamuotojen fraseologisesta käytöstä: »mull_on etukäsi», nakataan etukättä (leikin alussa)», »olin siinä etukäjesä menemäsä». Tällaiset käyttötavat viittaavat samaanne kuin *etukäteen*-adverbin taustattomuus suomen murteissa: ruotsalaiseen lähtöilmaukseen. Ruotsin *förhand* näyttää alkuaan olleen juuri pelitermi, merkityksenä a) 'rättighet att spela ut första kortet (I. att börja)', b) 'person som har f.' (Östergren). Tältä pohjalta on jo varhain kehittynyt adverbi *på förhand*, aiemmin myös *i förhand* 'ennalta'. Ruotsin akatemian sanakirjassa on vanhin esimerkki tällaisesta väljemästä käytöstä vuodelta 1789. Tuskin suomen *etukäteen* voi olla muuta kuin joskus viime vuosisadan lopulla omaksuttua käännöslainaa, jonka ensimmäisiä tukikohtia on ollut kaksikielisten kaupunkien — Oulun ja monien muiden — ruotsahtava puhekieli. Kuten monesti muulloin, laina on tässäkin tapauksessa saanut myös alkukielisestä poikkeavaa käyttöä: idiomaattisessa ruotsissa ei esimerkiksi palkkaa vielääkään maksettane »på förhand» vaan »i förskott», suomalainen sitä vastoin on jo tottunut maksamaan ja saamaan »etukäteen». Ilmauksessa ei sinänsä voi nähdä mitään tuomitavaa, niin lainaperua kuin se onkin. Tekee kuitenkin mieli muistuttaa, ettei *etukäteen*-adverbin takia pidä unohtaa nasevia omaperäisiä synonyymeja *ennakolta* ja *ennalta*. Se joka tuntee kiелnsä keinot, käyttää jatkuvasti myös näitä kahta — tai pikemminkin: juuri niitä.

Nykysuomen sanakirja on suvaitsevampi adverbiin *etukäteen* kuin *etukäteis*-alkuisiin yhdyssanoihin nähden. Tämä yhdyssanatyyppeä on ollut yleinen jo 1930-luvulla varsinkin lehtikielessä: NS:n kokoelmien mukaan noihin aikoihin esimerkiksi *etukäteis/arvailu*, *-haastattelu*, *-hermostuminen* (urheilutoimittajan tekstistä 1934), *-lupa*, *-maksu*, *-myynti*, *-sopimus*, *-suoritus*, *-suosikki*, *-uutinen*. Pantiinpa painoa ilmausten fennistisyyteen tai ei, selvää pitäisi olla, että sanakirjan suosittelemat *ennako*-alkuiset yhdyssanat jo

pelkän lyhyytensä ja sujuvuutensa takia vievät voiton *etukäteis*-alkuisista. Siinä jos ei muussa on tarpeeksi syytä yhtyä suosituksene yhä nykyään. Ja pitemmällekin voidaan mennä: toisinaan koko »*etukäteis*» on aivan viraton lisäke, jonka poistamisesta ilmaus ei vähääkään kärsi. Ns. »*etukäteis*valmistelut» ovat suorimmiten vain *valmisteluja* (jälkeenpäin ei valmisteluja kai voi tehdä), »*etukäteis*odotukset» *odotuksia*, »*etukäteis*toiveet» *toiveita*, ja eivätköhän useimmat »*etukäteis*suunnitelmatkin» lähempää tarkasteltaessa paljastu pelkiksi *suunnitelmiiksi*?

Etukäteen-adverbin vastakohtia *jälkikäteen* ja *takakäteen* ei löydy uusimmistaakaan suomalais-muunkielisistä ja muunkielis-suomalaisista sanakirjoista. Nykysuomen sanakirja tuntee molemmat; hakusanan *jälkikäteen* kohdalla annetaan ohje: »par. jälkeenpäin, myöhemmin», mutta *takakäteen* hyväksytään muitta mutkitta. Näyttää siltä, että nämä sanat ovat vielä myöhempää perua kuin *etukäteen*. Kansankieleen ne eivät ole vanhastaan kuuluneet — itämurteissa kyllä tunnetaan *takakäteen* toisessa merkityksessä, jonka Nykysuomen sanakirjakin mainitsee: 'taaksepäin, selkänsä taakse t. takaa'. Kirjakielestä on NS:n kokoelmassa poimintoja vasta 1930-luvulta. Erityisesti sotilaskielessä viljeltiin jo siihen aikaan tällaista ilmaisua: »Kulutushinnan periminen ja eri määrärahoille jakaminen tapahtuu siis *jälkikäteen*» (Puolustuslaitoksen sähkölaitosohjeet 1932), »Sodan aikana maksaa matkakorvauksen joukko-osasto *jälkikäteen*» (Huhtala, Varusmiehen muistiopas 1938). Kuluttajan Lehden kirjoittaja näyttää vielä 1935 olleen leikkipäällä, kun hän kieputtelee tähän tapaan: »Samapa kai, tulivatko ne äijän ja pojan

tienaamat markat kulutetuiksi *etukäteen* tai *takakäteen*, kun ei synty sille kauppa-miehelle kumminkaan pääse kovin suureksi kasvamaan.» Vakavissaan sen sijaan on ollut se veroasiantuntija, joka on v. 1944 kirjoittanut vihkoseen »Pääkaupunkilaisen verot v. 1945» seuraavasti: » — — varsinainen verotus toimitetaan vasta *takakäteen* verovelvollisen antaman ilmoituksen pohjalla.» Aarni Penttilää tällainen ilmaus on erikoisuudellaan vielä tuohon aikaan säpsähdyttänyt sen verran, että hän on kopioinut sen muistoksi NS:n aineskokoelmiin.

Samoin aineskokoelmissa on *takakäteen*-adverbista kuitenkin lippu jo kolme vuosikymmentä varhemmalta ajalta: O. A. F. Lönnbohm on 1916 merkinnyt »leppävirtalaisen» suusta sanat *takakäteen vuokranmaksu* [»kun on kuukausi asuttu, sitte vasta vuokra»]. Eiköhän tämä liene vain savolaisen sanallista taitavuutta: kaupunkilaiskielen temporaaliadverbi *etukäteen* on johtanut antamaan uuden merkityksen savolaismurteiden lokaaliadverbille *takakäteen*. Tämä tapaus panee kuitenkin kysymään, ovatko *jälkikäteen* ja sen synonyymi *takakäteen* suomessa yleisemminkin syntyneet *etukäteen*-adverbin mallin mukaan ilman suoranaista vierasta vaikutusta. Puhtaasti temporaali *i efterhand* 'jälkeenpäin' näyttää ruotsissa ainakin varhemmin olleen harvinaisen; esimerkiksi Ruotsin akatemian sanakirja ja Östergrenin *Nusvensk ordbok* eivät sitä selvästi esitä, ei liioin Bertil Molden *Illustrerad svensk ordbok*.¹ Niiden tietojen mukaan, joita minulle ovat antaneet suomenruotsin osalta Göran Karlsson ja Lars Huldén ja ruotsinruotsin osalta Institutet för svensk språkvård, tätä temporaali-ilmausta tosin nykyään käytetään ruotsissakin, ja kysymys on vain siitä, suuriko on ollut sen mahdollinen osuus suomen adver-

¹ Vrt. Östergrenin artikkeliin: *efterhand* 1) Egentl. Spelterm (om den som slår på sitt kort sist i. senare än en annan). Avser fhde, plats i. person. 2) Bildl. a) Beträktad som fördel (t. e. så att man får ta ståndpunkt senare, undandra sig ansvaret, ställa sig utanför o. d.). *Sätta sig i e. och sålunda äga förmånen att kunna bemöta förut gjorda uttalanden.* b) Beträktad som nackdel. Mindre vanl. *Komma ohjälpligt i e.*

bien syntyyn. Ruotsin vaikutuksesta ei selity ainakaan se, että *jälkikäteen* ja *takakäteen* ovat suomessa päässeet käyttöön erityisesti jälkeinpäin tapahtuvasta maksusta puhuttaessa. Ruotsin vastaava ilmaus on *i efterskott*, ei »i efterhand».

Olivatpa syntyneet miten tahansa, temporaali-adverbit *jälkikäteen* ja *takakäteen* kuuluvat nykysuomeen lähes yhtä hyvin perustein kuin *etukäteen*. Tietenkään tämä ei merkitse sitä, että vanha hyvä *jälkeenpäin* olisi saman tien unohdettava. Ja siirtyäkseni nyt »etukäteis»-alkuisista yhdyssanoista *jälkikäteis*-alkuisiin: ei se merkitse liioin sitä, että seuraavanlainen oppineen oikeustieteilijän kynänkäyttö suoraan tunnustettaisiin hyvätyyliseksi nykysuomeksi:

»Hallintomenettelylailla voitaisiin parantaa *etukäteistakeita* siitä, että hallintoasioissa annettavat päätökset muodostuvat jo ensimmäisessä käsittelyasteessa oikeiksi ja lainmukaisiksi. Täten tuollainen lainsäädäntö olisi myös omiaan helpottamaan painetta hallinnon *jälkikäteiskontrollin* alalla.» (HS 30. 4. 1967.)

Vanhastaan on sanottu *jälkikontrolli* eikä »jälkikäteiskontrolli», samoin esimerkiksi *jälkihuomautus*, *jälki-ilmoittautuminen* eikä »jälkikäteishuomautus», »jälkikäteisilmoittautuminen». Luulisi vanhan lyhyen ilmaustyyppin nykyäänkin riittävän. Toivottavasti luulon ei osoit-taudu ennakkoluuloksi (»etukäteislueloksi») eikä liioin jälkiviisaudeksi (»jälkikäteisviisaudeksi?»).

TERHO ITKONEN